

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ОСОБИСТІСНОГО ЖИТТЄКОНСТРУЮВАННЯ

О. О. Зарецька

НАРАТИВНІ ПРАКТИКИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ

Представлено результати емпіричного дослідження уявлень дорослих людей різного віку про особистісний розвиток і зростання. Об'єктом аналізу були наративи, породжені опитаними у відповідь на запитання анкети. Особливу увагу під час проведення аналізу приділено особистісному досвіду, його проявам у наративних практиках, рефлексивному переосмисленню досвіду людиною в ході породження наративу, а також домінантним рисам особистості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання. Виявлено деякі гендерні відмінності в наративах особистісного розвитку і зростання, з'ясовано психологічні контексти породження таких наративів.

Ключові слова: особистісний розвиток, особистісне зростання, наратив, анкетування, особистісний досвід, наративні практики.

Представлены результаты эмпирического исследования представлений взрослых людей разного возраста о личностном росте и развитии. Объектом анализа были нарративы, порождённые опрошенными в ответ на вопросы анкеты. Особенное внимание при проведении анализа уделено личностному опыту, его проявлениям в нарративных практиках, рефлексивному переосмыслению опыта человеком при порождении нарратива, а также доминантным качествам личности, проявившимся при осмыслении личностного развития и роста. Выявлены некоторые гендерные особенности нарративов личностного развития и роста, а также психологические контексты порождения нарративов такого типа.

Ключевые слова: личностное развитие, личностный рост, нарратив, анкетирование, личностный опыт, нарративные практики.

The results of an empirical study of ideas of adults of all ages about personality growth and development are presented. The narratives generated by respondents in response to the questionnaire were analysed. Particular attention was paid to the analysis of personality experience, its manifestations in narrative practices, reflexive rethinking the own experience while generating a narrative, as well as to the dominant personality features that appeared in personality development and growth comprehension. Some gender-specific properties of the narratives of

personal development and growth were established, as well as psychological contexts of generating narratives of this type.

Key words: *personality development*, personality growth, narrative, survey, personality experience, narrative practices.

Актуальність дослідження визначається значущістю *проблеми* особистісного розвитку і зростання людини, з одного боку, і тими можливостями, які надає використання сучасних методів дослідження, зокрема методів психологічної герменевтики і наративної психології, для глибокого занурення в багатство індивідуального досвіду конкретної людини [3–8]. Незважаючи на інтерес сучасних дослідників до всього спектра проблем особистісного розвитку і зростання, уявлення дорослих щодо цього ніколи не аналізувалися. Осмислення людиною свого індивідуального особистісного розвитку і зростання – тобто постановка проблеми в індивідуальній площині – ніколи не було предметом дослідження. Емпіричне дослідження зазначеної проблеми і теоретичне осмислення його результатів мають внести ясність у це питання.

Мета статті: з'ясування уявлень дорослих людей про особистісний розвиток і зростання людини. У ході емпіричного дослідження було проведено анкетування дорослих різного віку на цю тему. Анкетування ставило за мету спонукати опитаних до породження наративів, що втілюють уявлення дорослої людини про особистісний розвиток і зростання. Аналізу отриманих наративів і присвячено це дослідження.

У даній роботі вирішено, по-перше, не заглиблюватися в розмежування понять особистісного розвитку та особистісного зростання – це окреме теоретичне питання (саме тому всюди використовується неподільна синтагма “особистісний розвиток і зростання”). По-друге, у наші завдання не входило аналізувати та оцінювати особистісний розвиток і особистісне зростання самих опитуваних – тільки зміст породжених ними нарацій (анкетування спонукає до аналізу та оцінювання самими опитуваними як свого, так і взагалі особистісного розвитку і зростання людини).

Методика дослідження. Для опитування було використано анкету, що містила чотири запитання:

- Чи вважаєте Ви, що особистість протягом життя людини змінюється?
- Якщо так, то що, на Ваш погляд, змінюється в особистості?
- Як би Ви охарактеризували таке явище, як особистісне зростання?

• Які життєві обставини сприяють особистісному розвитку, а які, навпаки, не сприяють?

Анкетування проводилося в письмовому вигляді, відповіді надходили здебільшого електронною поштою, інколи давалися на цьому ж аркуші паперу, зрідка (за бажанням опитуваного) – усно.

Аналіз відповідей, що торкаються саме життєвих обставин особистісного розвитку і зростання, не представлений у цій роботі – йому присвячено кілька попередніх публікацій [1; 2].

В опитуванні взяли участь 50 дорослих, 55% із них – жінки. Основну групу опитуваних (53%) складають дорослі віком від 50 до 65 років (умовна назва – “люди зрілого дорослого віку”), 15% відповідей дали “ранні дорослі” (до 35 років), 15% – дорослі середнього віку (35–50 років) і 17% – люди, яким виповнилося 65 і більше (“пізня дорослість”; найстарішому з опитуваних – 88 років). Масив їхніх відповідей на запитання анкети і становить *об’єкт* дослідження, за допомогою якого ми спостерігаємо та аналізуємо емпірично отримані наративні практики особистісного розвитку і зростання.

Відповіді на запитання анкети чітко розподілилися за ознаками:

- готовність/неготовність опитуваного осмислити заявлену проблему в концептуальній площині (запитання анкети спонукають до цього);
- наявність/відсутність в уявленні опитуваного хоча б якихось смислів щодо особистісного розвитку та зростання і, відповідно, наявність/відсутність самої теми в його “психологічній ситуації”, нерефлексованість подій, фактів, ситуацій свого життя в цій площині;
- готовність/неготовність опитуваного вербалізувати, текстуалізувати чи просто відкрити експериментатору своє бачення проблеми.

Відповіді за своєю формою далеко не завжди відповідали тому, що прийнято вважати наративом [3; 7; 8]. Було отримано відповіді трьох типів:

1. Досить коротка відповідь на запитання анкети (1-2 речення або взагалі односкладова відповідь) – як у проективному експерименті або як “стимул – реакція”. Текст наративу при цьому за формою і за сутністю стоїть ближче до тезауруса.

2. Уся анкета цілком сприймається як єдиний стимул, реакцією на який є наратив-есе (як правило, розміром в 1-2 абзаци з однією ідеєю щодо особистісного розвитку і зростання й стислою деталізацією або лаконічно окресленими альтернативами).

3. Анкета спричинює в опитуваного у відповідь фонтан ідей, дослідник отримує розгорнуте есе, ще й не одне. Навздогін такі опитувані часто шлють досліднику слабо пов’язані з темою опитування тек-

сти (свої і чужі), з яких він може дістати додаткову інформацію про їхні думки з цього приводу.

Було проведено контентний аналіз отриманих наративів, який дав можливість виділити змістові одиниці (теми) чотирьох планів: концептуального; фактологічного (подієвого); рефлексивного; організаційно-методологічного.

Якщо спробувати інтерпретувати рефлексивну позицію опитуваного щодо запитань анкети, то можна виділити три позиції:

1. Позиція “я можу” і “я хочу говорити на цю тему”. Таких опитуваних не треба було умовляти: навіть якщо анкета опинялась у них випадково (анкету отримали родичі чи друзі), вони самі, з власної ініціативи відповідали на запитання (як правило, протягом 3-5 днів); відповіді були чіткими і короткими; своєю суттю це тези ненаписаного наративу. Можна припустити, що самооцінка цих опитуваних не допускає того, що вони “не в змозі” відповісти, а ступінь організованості і зібраності примушував їх робити це швидко, чітко і стисло. Зайва категоричність відповідей їх явно не бентежила – сам факт відповіді цінувався ними вище, ніж можлива неповнота, необґрунтованість чи неаргументованість.

2. Позиція “я не можу” і “я не хочу” говорити на цю тему, вербалізована чи ні, частіше без пояснення причин чи з не завжди зрозумілими поясненнями типу “я, звичайно, відповідати не збираюсь – менталітет не той” (!). Так само можна інтерпретувати і повну відсутність реакції на анкету – від добрих знайомих, зазвичай зацікавлених у контакті, це звучало саме так. Нагадування чи повторні пропозиції з боку експериментатора не зрушили справу з місця: у відповідь – “глухе” мовчання. Цікаві мотиви такої реакції, хоча про них можна тільки здогадуватися: нема часу на розгорнуту відповідь? Недостає “бази”, щоб зробити відповідь переконливою? Питання такого типу здаються занадто серйозними як для відповіді без спеціальної підготовки? Побоювання виглядати слабким на фоні інших? Зовсім немає міркувань на цю тему (хоча це видається сумнівним)? – залишається тільки гадати.

3. Позиція “треба поміркувати” – і далі або повне мовчання (як у другій позиції), або, після недовгої паузи, змістовний і розгорнутий наратив.

Спостереження та аналіз наративних практик особистісного розвитку і зростання виявили певною мірою несподівані результати. Так, у соціумі є дискурс особистісного розвитку і зростання, на індивідуальному ж рівні дискурсу практично немає (крім “профі” – учених, учителів, тренерів особистісного розвитку, їхніх учнів – усіх, хто практикує чи практикується в техніках особистісного розвитку або для кого

це об'єкт професійного інтересу). Зазвичай обговорюють особистісний розвиток і зростання іншої людини – дитини, учня і т. ін. Індивідуальної рефлексивної практики такого спрямування немає, вона не сформована соціумом, не є об'єктом виховання чи бажаною якістю у дорослої людини. В індивідуальних процесах осмислення, породжених нашою анкетною, звичка до рефлексивної практики такого типу не спостерігалася і рефлексія часто не досягалася (ми говоримо тільки про можливості використаних нами методів) – якийсь могутній захисний механізм не давав їй здійснитися. Можна назвати це “парадоксом нерелексованості свого особистісного розвитку і зростання”. Опитувані часто демонструють відсторонення від свого суб'єктивного досвіду. Можливо, рефлексію не дають запустити механізми збереження самоідентифікації, самоідентичності? Здається, що в цьому проявляється побоювання зруйнувати щось усвідомленням – можливо, особистісний міф?

Частині опитуваних після роботи з першою анкетною пропонувалася друга, з більш конкретизованими запитаннями, що стосувалися саме їхнього індивідуального шляху розвитку особистості. Якщо перша анкета викликала в опитуваних відносно схвалення, то від відповідей на другу дорослі активно ухилялися – навіть ті, хто прислав опуси у відповідь на першу. Дякували за те, що анкета відкрила їм очі на життя, обіцяли попрацювати, а далі – мовчання.

У наративах можна спостерігати захисні механізми, що використовуються дорослими, коли їм ставлять запитання, які нахабно зачіпають найпотаємніше. Схоже, що для дорослих це болісна тема, заглиблення в яку загрожує так чи так самоідентифікації.

У наративах проявилася багато форм і рівнів захисту:

- формальна лаконічність, тезаурусність, “немає часу...” Чи, може, міркувань? – запитаємо ми. Тут спостерігаємо категоричність як захисний механізм;

- агресивне самоствердження, особливо у молодих самовпевнених і категоричних чоловіків (переважно у віці 35-45 років, але не тільки): “А що це за питання ви нам ставите? А чи розумієте ви це так само глибоко, як це ми розуміємо? А я ось читав такого автора, а ви його чомусь не згадуєте і не цитуєте... Якщо хочете, я вам поясню...”. Тут спостерігаємо заперечення як захисний механізм;

- вихід і виведення обговорення рівнем вище: “поговоримо краще не про мене, а взагалі...” А щодо самого опитуваного – “треба подумати”, “відповім...” (призначається строк, який не виконується, натомість – тиша і вибачення). Це “треба подумати” повторювалося нав'язливо часто. Тому можна говорити про перехід на більш абстрактний рівень обговорення як захисний механізм;

- занадто розгорнутий і деталізований текст нарративу теж інколи насторожував і викликав думки про певною мірою агресивний позитивізм як захисний механізм: “утеча” в позитивізм – це рятівна “байка” чи міф (проти власного неуспіху?) – як власна міфонаративна психотерапія.

Нам вдалося виявити й упорядкувати множини смислів, з яких, власне, складаються поняття “особистісний розвиток” і “особистісне зростання” в сучасній психології, – як “базу” для проведення аналізу розуміння особистісного розвитку і зростання опитуваними. “Накладання” цих двох множин досить суттєве. Це означає, що “змістове”, концептуальне наповнення індивідуальних дискурсів особистісного розвитку і зростання суттєво сформоване та орієнтоване на прийняття в соціумі розуміння цих понять. А відсутність прив’язки і апеляції до свого індивідуального досвіду тільки підтверджує його “віртуальний” характер.

Для аналізу нарративів було обрано такі основні координатні напрямки:

- особистісний досвід – його прояви в нарративних практиках, його динаміка в уявленнях опитуваного, апеляція до нього в міркуваннях про особистісний розвиток та особистісне зростання;
- характеристики смислового простору особистості, які можуть бути змодельовані на основі нарративів особистісного розвитку і зростання;
- рефлексивне переосмислення досвіду, що проявилось в нарративах;
- домінантні особистісні риси, що проявилися в процесі осмислення особистісного розвитку і зростання.

Переважна увага саме до цих тем у ході аналізу пояснюється загальною методологічною базою, на якій будується дослідження, – це психогерменевтична парадигма.

Далі наведено висновки аналізу нарративних практик опитуваних за деякими із цих напрямків.

Особистісний досвід – основний вектор змін у дорослих. З віком і відповідним подовженням життєвого шляху нарощуються обсяг індивідуального особистісного досвіду, широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, зростає подія насиченість досвіду, завдяки чому збільшується дистанція між варіантами особистісного досвіду; здійснюється самоідентифікація (професійна, вікова, гендерна, часова тощо), відбувається усвідомлення своєї екзистенційності, формування свого психологічного поля та індивідуального життєвого простору (межі свого “Я”).

З дорослішанням наростає унікальність індивідуального досвіду. Усвідомлення цієї унікальності, не підкріплене вмінням “вписувати” її у сформоване в ході соціокультурної самоідентифікації уявлення про особистісний розвиток й особистісне зростання як такі, мабуть, і є перешкодою для адекватного осмислення свого індивідуального особистісного розвитку і зростання, що й виявилось у відповідях опитаних.

У “молодих дорослих” (від 20-25 до 35-40 років) досвід ще свіжонабутий, не такий великий за обсягом, значною мірою віртуальний, у ньому ще не так багато такого, що суперечило б одне одному. Суб’єкти в цьому віці перебувають здебільшого “посередині” подієвого контексту: перші важливі віхи життєвого шляху ще активно переживаються і часто переоцінюються. Для текстів наративів цієї вікової групи характерні тезаурусність, стислість, категоричність суджень про особистісний розвиток і про себе, що не розгойдується досі протиріччями і не спростовується множинністю і варіативністю досвіду більш зрілих дорослих. В окремих випадках категоричність межує з безвідповідальністю за свої слова.

Якщо досягнуто “позитивної” стаціонарності, “молодий дорослий” насолоджується своїм нещодавно досягнутим статусом – сімейним, професійним, віковим, гендерним (хто відчув свою гендерну силу); негативна категоричність спостерігається, якщо досягнутий статус не відповідає життєвим сподіванням.

Відповідям молодих властивий вищий ступінь невизначеності, замаскованої загальними висновками інтелектуального плану, за якими не простежується власний життєвий досвід.

У більш зрілих дорослих (35-40 – 50-55 років) “віртуальна” складова досвіду помітно послаблюється на користь “реальної”. У досвіді наростає соціокультурна складова, що сприяє збільшенню його варіативності. Це розгойдує властиву попередній віковій групі категоричність настановлень; з’являються сумніви у своїй правоті. Спостерігається виваженість і багатогранність підходів до життєвих проблем, розумна гнучкість – без цього набутий досвід може стати джерелом консерватизму, ригідності, несприйняття всього того, що йде не від тебе самого. Наростає діалог з реальним життям, що оточує суб’єкта; посилюється конструктивна позиція щодо реального життя: суб’єкт стає здатним конструктивно вирішувати життєві та особистісні проблеми. Наративи стислі і місткі. За узагальненими і дещо “вихолощеними” твердженнями опитуваних, здається, приховуються особистісні прояви, особистісний досвід і рефлексія себе, які опитуваний суб’єкт не бажає показувати. Складається враження, що опитуваний боїться

власної відвертості, боїться необережним словом відкрити себе, а сказати йому є що.

У групі “більш пізньої дорослості” (50-55 – 65-70 років) звертає на себе увагу поява потреби “ділитися досвідом” та обговорювати свій набутий досвід, потреби в діалозі, в якому накопичені у процесі набуття досвіду особистісні смисли могли б бути актуалізовані, текстуалізовані й обговорені. Категоричність набуває здебільшого запитувального характеру і може розглядатися як провокація для долучення до діалогу: “А що Ви на це скажете?”. У наративах прозвучало й усвідомлення незапобованості накопиченого особистісного досвіду: “Кому це потрібно?”. Типово віковими здаються зміна структури цілей, втрата векторності цілей, часове обмеження цілей (“якщо доживу”). Відбувається формування узагальненої концепції життя; переосмислення свого місця в соціально-психологічному просторі, що постійно змінюється. Наративи частини опитуваних цієї вікової групи характеризуються лаконічністю і тезаурусною будовою; частині інших властиве багатослів’я і “многомисліє” (наративна розкутість, що межує з графоманією).

У наративах ще більш літніх людей (після 70 років) простежується вибудовування внутрішнього автонаративу як концепції прожитого життя. Він глибоко захований, ним не діляться з іншими; він “сцементований” і майже не піддається зовнішньому впливу. У цьому віці категоричність знову йде вгору і досягає нового максимуму. Самі наративи стислі.

Розвиток усвідомлення (звичайно, різного ступеня) свого особистісного досвіду, практика рефлексії своєї унікальної позиції в часі-просторі-соціумі протягом усього періоду дорослості проявляються (правда, далеко не у всіх) у формуванні усвідомлення свого досягнутого статусу відповідно до уявлень про систему соціальних очікувань. У результаті аналізу наративів складається враження, що з віком ця якість наростає. Формування емоційного прийняття/неприйняття своїх вікових досягнень, свого життєвого успіху/неуспіху і відповідно вибудовування й постійна корекція життєвого замислу і Я-концепції, схоже, досягають максимуму на більш пізніх вікових відрізках.

Смисловий простір особистості. Моделювання смислового простору опитаних на підставі породжених ними наративів у різних вікових групах дорослих показало нарощування структурованості особистісного смислового простору і його цілісності.

Домінантну роль у смисловому просторі молоді особистості відіграють життєві очікування, довго плеканні уявлення про власне майбутнє. Цей внутрішній віртуальний контекст визначає оцінку суб’єктом реальних подій – часто занижену. Не цінується досягнуте,

якщо воно “нижче” очікуваного. Саме з цими життєвими очікуваннями відбувається внутрішній діалог (більшою мірою, ніж з реальними людьми, навіть значущими для опитуваного), у ході якого формується оцінка (часто занижена) свого досягнутого рівня в особистісному розвитку. Для “молодого дорослого” характерні відкритість смислового простору, що проявляється у відкритості (іноді дозованій і фільтрованій) інформаційного потоку з боку соціуму, що дуже важливо для вироблення світоглядної позиції, побудови стійкого “образу світу”.

У періоді “середньої дорослості” відкритість не безумовна; відбувається жорсткий відбір того, що пропускається, як результат осмислення, усвідомлення особистісного і соціокультурного досвіду та його спрямованості в майбутнє. Досвід активно переосмислюється, формується узагальнена концепція життя. Для цього віку характерна мінімальна залежність від соціуму.

У ще більш пізньої вікової групи дорослих ставлення до власного досвіду, його осмислення та інтерпретація обумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів, переосмисленням досвіду і виробленою самооцінкою досягнутого життєвого успіху/неуспіху. Неуспіх емоційно переживається (у жінок це особливо яскраво відображено в наративах).

Щодо несуперечності особистісного смислового простору – уміння вибудовувати історію власного життя як неповторний, відкритий, незавершений особистісний твір, а також потреби і вміння переосмислювати, конструювати і реконструювати досвід, то ця якість у наративах дорослих виявила динаміку: від виправдання свого життєвого шляху в автонаративі групи “молодих дорослих” до появи поряд із цим прямо протилежних настроїв у другій групі “зрілих дорослих”. У зовсім літніх опитуваних ці моменти виправдання в наративах не грапляються, це не актуально або глибоко приховується.

Очевидна динаміка простежується і щодо такої характеристики особистісного простору, як ступінь його реалістичності, наявність/відсутність захисних форм інтерпретації. Якщо для групи “молодих дорослих” характерне формування усвідомленої та узагальноної самооцінки, часто завищеної, і в наступній віковій групі “середньої дорослості” ця якість наростає до максимуму, то в більш пізніх періодах дорослості соціокультурний контекст примушує “переписати” багато із цих завищених самооцінок; з’являється тенденція (не у всіх, безумовно) до глибокого приховування виробленої узагальноної концепції свого життя: людина не готова її оприлюднювати, свідомо чи несвідомо приховує, маскує, щоб та не проявилася. У наративах зовсім літніх опитуваних захисні форми інтерпретації не виявляються – лю-

дина домовилася сама із собою, виставила оцінки і жорстко зафіксувала їх.

Домінантні особистісні риси, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання. “Дорослішання особистості” виражається в наростанні особистісної стійкості, навіть ригідності, самості, самототожності, вибудовуванні власної Я-концепції. Уже в групі “молодих дорослих” спостерігається наростання впевненості у непорушності свого особистісного життєвого шляху – це знайшло яскраве відображення в отриманих наративах. Ця характеристика виявляє зазвичай динаміку від юнацького максимуму, що пояснюється молодим категоричним самоствердженням, особливо властивим молодим чоловікам, через мінімум середнього дорослого віку, пов’язаний з появою і наростанням сумнівів у своїй непогрішній правоті, до максимуму “пізньої дорослості”.

Для періоду “ранньої дорослості” характерні становлення і набуття індивідуальних смисложиттєвих орієнтацій (“бути самим собою”, “самореалізуватися”, “усвідомлювати себе як цінність”); набуття і прийняття своєї індивідуальності уможливує побудову власної системи цінностей і перетворення їх у принципи власного життя, особистісні настановлення. Самоприйняття є і найважливішою умовою самореалізації. Усе це проявляється в текстах наративів особистісного розвитку і зростання.

Для “ранньої дорослості” типове прагнення особистісної експансії, самовираження у всіх сферах життя (професійній, емоційній, особистісній, соціальній), вироблення власного індивідуального життєвого стилю. У наративах знайшли відображення звільнення від невинного юнацького максималізму, потреба у створенні власного оточення.

Для “більш зрілих дорослих” характерне наростання переживання цінності своєї особистісної унікальності, своєї самості, себе як такого. Гендерні розбіжності поглиблюються. Цей вік вирізняється торжеством самототожності, відносною свободою від зовнішніх впливів.

У “зрілих дорослих” яскраво виражені дві протилежні тенденції: в одних – замикання у собі, прогресуюче наростання інтровертності; у другій частини опитуваних – нарощування екстравертності, потреби в “нав’язуванні” свого особистісного досвіду (нескінченні розповіді епізодів із власного життя, моралізаторство, яке теж прогресує з віком).

У ще більш пізніх періодах дорослості особистісна стійкість іноді починає набувати форми ригідності.

Психологічні контексти породження наративів особистісного розвитку. Доросла людина готова міркувати “взагалі”, формулювати висновки зі своєї концепції життя – але не стосовно себе. Мабуть, потрібні якісь особливі умови, контексти, щоб це стало можливим і вона була б готова сформулювати наратив особистісного розвитку і зростання із залученням свого індивідуального матеріалу. За даними опитування ми виокремили кілька таких ситуацій:

1) ситуація свідомої гордості за успіх: людина пишається своїм життєвим шляхом, вважає його гідним поваги і наслідування (іноді – через дійсно серйозний успіх у житті, іноді – через простоту підходу до життя, а часом – через звужене, спрощене уявлення про предмет або психологічний захист від своїх змарнованих очікувань);

2) ситуація розчарування у своїх життєвих досягненнях: людина глибоко розчарована своїм, як вона вважає, життєвим неуспіхом;

3) ситуація відвертості з “рідною” душею або під час задушевної розмови;

4) письмова практика – щоденники, задушевні листи (це та сама щира розмова).

Відображення гендерних розбіжностей та особливостей у наративах особистісного розвитку і зростання. У наративах особистісного розвитку і зростання знайшли відображення психологічна залежність жінки від найближчого оточення і її психологічна налаштованість на когось із близьких, націленість на досягнення схвалення і підвищення оцінки себе з боку цієї значущої близької людини. Як чинник, що впливає на особистісний розвиток і зростання, жінки називали і емоційну реакцію на негативне оцінювання їх іншими людьми, бажання змінити оцінку себе з боку близьких людей, суттєве значення цієї оцінки для себе. Такі чинники жодного разу не були названі в наративах чоловіків. У жіночих наративах траплялися і незамасковані скарги на власний життєвий неуспіх, що чоловікам натомість не властиво.

Наративам чоловіків більшою мірою притаманні тезаурусність, лаконічність і категоричність текстів.

Претензія на об’єктивність більш характерна для чоловіків різного віку, тоді як жінкам властива конкретна апеляція до своїх суб’єктивних переживань, свого суб’єктивного досвіду, а ще – більша емоційність.

Висновки. Аналіз опитування дорослих різного віку щодо їхніх уявлень про особистісний розвиток і зростання людини дав змогу виявити феномен нерефлексованості або слабкої рефлексованості індивідом власного особистісного розвитку. Питання анкети торкалися “потемного” в людині, глибоко особистого і прихованого, інколи навіть

від неї самої. Але емпірично викликаний процес осмислення і наративізації “затягує” особу в заглиблення й текстуалізацію потаємного і тим самим трохи відкриває завісу над цим. Наративна практика такого типу формує систему зняття “особистісного забрала”, “щита”. Завдання опитування полягало в тому, щоб “розговорити”, “розписати”, примусити людину породити думки з цього приводу і викликати в неї бажання ними поділитися.

Виявлено й охарактеризовано вікові підгрупи, що відрізняються особливостями уявлень про особистісний розвиток і зростання та специфічним усвідомленням власного особистісного розвитку і зростання. Вікові підгрупи дорослих у цілому відповідають прийнятому віковому розподілу цієї категорії, проте в нашому емпіричному матеріалі вони чітко виділяються за особливостями отриманих під час опитування наративів. Так, у дорослих зрілого віку помітна перевага споглядальний-ретроспективного і відсторонено-мудрого погляду на особистісний розвиток і зростання. Середній дорослий вік характеризується помітною перевагою діяльнісного плану, що проявилось і в наративах особистісного розвитку та зростання. Безумовно, межа між віковими підгрупами не є чіткою за віковою ознакою: індивідуальні риси суб’єкта можуть зовсім знівелювати таке розмежування. Діяльнісне настановлення дорослих середнього віку формує межу і з дорослою молоддю: в останньої менше проявляється власний, індивідуальний особистісний досвід, а більше відчувається погляд, нав’язаний вихованням та освітою.

Виявлено деякі гендерні відмінності в наративах особистісного розвитку і зростання. З’ясовано також психологічні контексти порожнення наративів особистісного розвитку і зростання.

Подальше заглиблення в індивідуальні уявлення людини щодо її особистісного розвитку і зростання може стати базою для побудови ефективних методик стимулювання цього процесу – навіть у дорослої, зрілої людини, оскільки наративні практики, викликані проведенням опитуванням, свідчать про те, що ця проблема актуальна для людини в будь-якому віці.

Література

1. Зарецька О. О. Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми / О. О. Зарецька // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110-й річниці від дня народження Г. С. Костюка. 19-20 квіт. 2010 р. – К., 2010. – Т. 1. – С. 90–94.
2. Зарецька О. О. Життєві обставини і особистісний розвиток: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К., 2011. – Вип. 25 (28). – С. 31–38.

3. Наративні психотехнології / [Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю.]. – К. : Главник, 2007. – 144 с. – (Серія “Психологічний інструментарій”).
4. Проблеми психологічної герменевтики : монографія / [Чепелева Н. В., Титаренко Т. М., Смульсон М. Л. та ін.]. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Проблемы психологической герменевтики / [Чепелева Н. В., Титаренко Т. М., Смульсон М. Л. и др.]. – К. : Изд-во Нац. пед. ун-та им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
6. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / [Чепелева Н. В., Титаренко Т. М., Смульсон М. Л. та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255 с.
7. *Чепелева Н. В.* Общая характеристика нарративной психологии / Н. В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики. – К., 2009. – С. 127–134.
8. *Чепелева Н. В.* Теоретичні засади наративної психології / Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю. // Наративні психотехнології / Н. В. Чепелева. – К., 2007. – С. 3–37. – (Серія “Психологічний інструментарій”).

© Зарецька О. О.

В. В. Посохова

ОГЛЯД ПРАКТИК СПІЛКУВАННЯ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Здійснено огляд практик спілкування, що існують у мережі Інтернет. Виділено такі комунікативні практики, як спілкування в соціальних мережах та похідних від них соціальних онлайн-іграх, ведення блогів, участь у форумах. Проаналізовано специфіку існуючих інтернет-сервісів та особливості взаємодії між користувачами віртуального простору.

Ключові слова: блог, інтернет-сервіси, користувач, соціальні мережі, форум.

Рассмотрены практики общения, существующие в сети Интернет. Выделены такие коммуникативные практики, как общение в социальных сетях и производных от них социальных онлайн-играх, ведение блогов, участие в форумах. Проанализированы специфика существующих интернет-сервисов и особенности взаимодействия между пользователями виртуального пространства.

Ключевые слова: блог, интернет-сервисы, пользователь, социальная сеть, форум.

The practices of communication that exist on the Internet are considered. The communicative practices as a social networking, social online